

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U KANTONU SARAJEVO U POSLJEDNJIH 15 GODINA

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS IN SARAJEVO CANTON IN THE PAST 15 YEARS

Abstract:

The administrative area now constituting Sarajevo Canton has been the subject of archaeological investigations since the National Museum of Bosnia and Herzegovina first began its operations. During the Austro-Hungarian period, archaeological excavations began on the toponymic site of Butmir. Another important archaeological site where several continuous stages of human habitation have been identified is Soukbunar and Debelo Brdo. Between the two world wars, the antique villa rustica at Stup was also excavated. Since then, excavations have been carried out in several sites in and around Sarajevo. One of the most important sites to be excavated and conserved is the antique settlement of Aqua S..., in Ilidža. In later times, too, the area of Ilidža municipality has had much of interest to offer the discipline of architecture. During the 1970s, excavations were carried out at Pavlovac near Kotorac, Mihaljevići near Rajlovac, and the churches at Rogačići and Vrutci. In 1991 soundings were begun at the Aqua S... site in Ilidža on the outskirts of Sarajevo.

Sažetak:

Administrativno - teritorijalno područje Kantona Sarajevo je od početka aktivnog djelovanja Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine bilo predmetom arheoloških istraživanja. Tako su u vrijeme Austro-Ugarske monarhije započeta arheološka istraživanja toponimskog lokaliteta Butmir.¹ Drugi značajan arheološki lokalitet u kojem je konstatirano kontinuirano postojanje više etapa ljudskog života je Soukbunar i Debelo Brdo.² U vremenu između dva svjetska rata istražen je i lokalitet antičke rustikalne vile na Stupu.³ U kasnijem periodu u više navrata su vršena istraživanja na više različitih lokaliteta u Sarajevu i njegovoj okolini. Jedno od najznačajnijih istraženih i konzerviranih nalazišta je i antičko naselje Aqua S... na Ilidži.⁴ Prostor općine Ilidža je i u kasnijem periodu bio vrlo interesantan za arheološku struku. Tokom 60-tih godina vršena su iskopavanja na Pavlovcu kod Kotorca⁵, Mihaljevićima kod Rajlovca⁶ kao i crkve u Rogačićima i Vrutcima.⁷ Godine 1991. započeta su sondažna istraživanja na lokalitetu Aqua S... na Ilidži kod Sarajeva.⁸

¹ V. Radimsky 1895 i B. Čović 1976., 29 - 71.

² F. Fiala 1889., 92 - 93, isti 1890., 212 - 220, isti 1891., 424 - 431, isti 1894., 107 - 140, isti 1896., 97 - 107.

³ G. Čremošnik 1930., 211 - 225.

⁴ E. Pašalić 1959., 113 - 136.

⁵ L. Žeravica 1982., 179 - 205.

⁶ N. Miletić 1956., 9 - 39, ista 1961., 249 - 257.

⁷ M. Gavrilović 1999., 113 - 120 sa literaturom.

⁸ Započeta arheološka istraživanja vodio je M. H. Čeman u organizaciji Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno - historijskog naslijeđa. Kao rezultat ovih aktivnosti proistekao je i pisani Izvještaj koji se čuva u arhivu Kantonalnog zavoda.

Tašlihan

Prva arheološka iskopavanja iza rata predstavljala su zaštitna istraživanja lokaliteta „Tašlihan“ u bašti hotela „Evropa“. Istraživanje je obavljeno u periodu od 8.06. - 13.07.1998. godine. Istraživani prostor odnosio se na područje istočnog platoa bašte hotela, neposredno uz rekonstruirani zapadni zid Bezistana. Ukupne dimenzije su iznosile 10 x 30 m.⁹ Prilikom istraživanja konstatirani su ostaci arhitekture - zidovi, podnice oblikovane ciglama sa dopunom kreča i kamenih ploča, te kaldrma. Jedini zid koji je ostao cjelovit je onaj koji se prostirao u pravcu sjever - jug i orijentaciono je paralelan sa zapadnim zidom Bezistana. Njegova dužina je iznosila 22 m.¹⁰ Zidovi su u svojim nadzemnim dijelovima bili građeni od lomljenog kamena krečnjaka. Lica su slagana u pravilne redove, visoke oko 15 cm. Unutrašnjost je bila ispunjena trpncem. Temelji su bili od lomljenog sitnijeg i krupnijeg kamena izmješanog sa krečom. Zidovi su u nivou temelja imali po dva paralelna pravokutna kanala, koja su imala funkciju zračne ventilacije.¹¹ Korišteno vezivo je predstavljao krečni malter sa dodatkom majdanskog krupnijeg pijeska.

Sitni materijal se u najvećoj mjeri odnosio na recentne predmete; gledosane ploče, porculanski tanjuri, prozorska stakla, ulomci, klinovi, brončani okovčići, željezni ključevi, i sl. Neposredno nad kaldrmom pronađena su i tri novčića iz 1882. godine. Materijal koji se sa većim stepenom sigurnosti može datirati, jesu keramičke lulice, kojih je pronađeno 15. Među najstarije nalaze spadaju pronađeni novčići cara Maksimilijana (1564. - 1576.).¹² Na temelju svega iznesenog, može se konstatirati da je čitav lokalitet kroz dugi vremenski interval bio predmetom destrukcija i naknadnih građevinskih intervencija i adaptacija.¹³

Marijindvor

Prostor Marijin Dvora je uže gradsko područje na kojem je konstatirano postojanje arheoloških nalaza iz antičkog i srednjovjekovnog perioda. Nalazi su slučajnog karaktera i pronalazeni su prilikom različitih građevinskih radova. Na samom lokalitetu Tvornice duhana prilikom izgradnje 1880. - 1891. godine otkrivene su kasnoantičke zidane grobnice, rimski novci, te srednjovjekovni grobovi. Probna arheološka istraživanja rađena su samo tokom gradnje tvornice, bez bilo kakvih rezultata. Ponovna reviziona arheološka istraživanja vođena su u dvije faze: od 3.12. - 16.12.1997. i od 22.04. - 16.05.1998. godine. Tokom istraživanja je ustanovljeno da cjelokupan prostor nije intaktan, tj. pretrpio je različite intervencije (kanalizacija, nivelacioni radovi i sl.). Od sitnog materijala konstatirana je keramika, staklo i metal. Pronađen je veliki broj ulomaka srednjovjekovne i ranoosmanske keramike, ulomci kanalice i pećnjaka kao i fragmenti keramičkih lulica, veoma fine crvene fature i reljefne ornamentike. Od metala pronađeni su fragmenti mamuza, potkovica, eksera i sl. Vrlo interesantan je nalaz od staklene paste, koji predstavlja dio narukvice. U istraženim sondama nije konstatirano postojanje arhitekture.¹⁴

⁹ M. Gavrilović 1998., 1.

¹⁰ M. Gavrilović 1998., 2.

¹¹ M. Gavrilović 1998., 5.

¹² M. Gavrilović 1998., 6.

¹³ Historijski izvori govore da je Tašlihan građen oko 1540 - 1543 godine. Gorio je 1697. Godine 1879 je definitivno uništen, nakon čega nije obnavljan. Vidi: H. Kreševljaković 1957.

¹⁴ Detaljniji opis toka istraživanja vidi: M. Gavrilović - S. Pudarić 1997. i M. Gavrilović 1998.

Probna arheološka istraživanja na lokalitetu „Isabegova tekija“ vršena su u periodu od 2.06. - 30.06.1999. godine. Cilj istraživanja je bio da se odredi tačna mikro lokacija ovog objekta. Istraživanja su dala samo djelomične rezultate, obzirom da ostaci arhitekture nisu otkriveni u cjelosti, jer su se zidovi produžavali u profile. Čitav prostor je tokom stoljeća izgrađivan, dograđivan i pregrađivan. Prvobitna arhitektura je u potpunosti nepoznata kao i situacija iz nedavne prošlosti. Jedan od značajnijih objekata koji je prilikom istraživanja nađen, najvjerovatnije se odnosi na ostatke cisterne za vodu, koja je pripadala nekoj drugoj građevinskoj cjelini. Konstatirani arhitektonski ostaci su neočekivani u postojećoj situaciji. Dubina na kojoj se u toku eventualnih budućih istraživanja može očekivati kulturni sloj, nije manja od 4 metra.¹⁵

Butmir

Tokom zime 2000. godine na dijelu trase s lijeve strane potoka Tilava na lokaciji poznatoj kao Bare, rovokopačem su otkriveni ostaci prahistorijskog naselja. Na najvišoj pleistocenskoj terasi rijeke Željeznice ležali su ostaci neolitskih zemunica, vanjska ognjišta i krupnim oblucima popločane ulice između stambenih objekata. Od sitnog materijala pronađeni su ostaci neolitske keramike, tegova i kremenih alatki. Pored neolitskih objekata, pronađena je i jedna veća ovalna latenska zemunica. Unutar navedene zemunice pronađeno je nekoliko fragmenata šolja, bronzani luk i latenske fibule sa lukovicom na nozi. U neposrednoj blizini zemunice pronađena je jama ispunjena garežom i pepelom, najvjerovatnije ostaci manje kovačke radionice iz latenskog doba. Na temelju analize lokaliteta i nalaza, može se pretpostaviti da je riječ o periferiji već poznatog prahistorijskog naselja u Butmiru. Dokaz ovoj tvrdnji je i otkrivanje tri rova sa ostacima palisada.¹⁶

Kantonalni zavod za zaštitu kulturne baštine je organizirao zaštitna istraživanja tokom 2001. godine na lokalitetu između Doma zdravlja i Poljoprivrednog instituta na Ilidži. Navedeni prostor je bio predviđen za izgradnju zabavno rekreativnog centra „Terme Čatež“. Prilikom arheoloških istraživanja otkriveni su veoma zanimljivi arheološki objekti, osnove staništa, jame za vatrišta, ognjišta, jame za lov životinja, kultne jame, fragmenti keramike, koštane i kremene alatke, osteološki materijal domaćih i divljih životinja. Posebno treba naglasiti otkrivanje dvije „kultne jame“. U njima su bile položene lobanje medvjeda te prekrivene riječnim školjkama. Pored lobanja u jamama su pronađene i alatke od kostiju i kremenja.

Tokom 2001. godine u toku prve faze arheoloških istraživanja na projektu „Butmirska kultura - neolitske populacije centralne Bosne“ obavljena su i reviziona sondažna istraživanja naselja Butmir. Tom prilikom je otvorena jedna manja sonda na mjestu gdje su vršena sistematska istraživanja 1893. - 1896. i zaštitna istraživanja 1978. Utvrđena je tačna vertikalna stratigrafija kulturnih slojeva. Analize C14 su vršene u Njemačkoj i Holandiji i utvrđena je datacija cjelokupnog lokaliteta od 4800. do 4000. godine p. n. e.¹⁷

¹⁵ Detaljan tok arheoloških istraživanja vidi: M. Gavrilović 1999.

¹⁶ Arheološka istraživanja je u cjelosti vodila muzejski savjetnik Z. Kujundžić - Vejzagić.

¹⁷ Ova istraživanja koja su izvođena u sklopu navedenog projekta plod su suradnje između Njemačkog arheološkog instituta i Zemaljskog muzeja. Vođa projekta kao i obavljenih istraživanja je muzejski savjetnik Zilka Kujundžić - Vejzagić.

Arheološka istraživanja na lokalitetu „Saobraćajnica novi most Ćumurija“ vršena su u IV fazi, od 2004. - 2006. godine. Cilj terensko istraživačkih radova je bio da se utvrdi postojanje mezarja i džamijskog kompleksa¹⁸ na potezu buduće saobraćajnice i lijevog trotoara uz kolovoz. Taj prostor je od ranije poznat pod imenom Atmejdan i predstavlja njegov krajnji zapadni dio. Ovo područje je jedino i dostupno za arheološka istraživanja jer se zapadnije od njega nalazi zgrada „Papagajka“. Ovim je potpuno onemogućeno istraživanje na tom prostoru. Tokom istraživanja pronađen je veći broj nišana, pet intaktnih mezara koji su posjedovali neoštećene „santraće“. Od kamene plastike može se navesti baza stupa u obliku trapeza, izvjestan broj bridova, masivni dovratnik. Od keramičkog materijala najznačajniji pronađeni predmeti odnose se na fragmentirane lulice sa plastičnim i utisnutim elementima dekoracije, cijevi, keramikom rađenom na brzom i sporom vitlu, kao i onu rađenu ručno. Pored ovoga nađen je znatan broj pečatnjaka, ulomci ibrika i sl. Od metalnih predmeta pronađen je manji broj eksera, klamfi, kopčica i bakarnih novčića. Najvrijednije nalaze predstavljaju ogrlica ili dijadema sa brušenim dijamantima u malim košaricama, mađarski „dinari“ i nekoliko srebrenih akči. Na temelju analize djelomično očuvanog natpisa na reversu može se pretpostaviti da potiču iz perioda od sredine 17. do početka 18. stoljeća. Mađarski „dinari“ su sigurno atribuirani u period 1516. - 1526. godine. U fazi II arheoloških istraživanja na lokalitetu Atmejdan, istražen je i dio objekta koji predstavlja dio medrese koju je sagradio 1741./42. hadži Ismail Misrija. Ovo se prije svega odnosi na istraženi prostor sanitarnog kompleksa medrese tj. neke vrste praonica sa odvojenim prostorima kloaka te kolektorom sa šahtom za otpadne vode. Ovaj dio je konstatiran na istočnoj strani lokaliteta. U južnom dijelu lokaliteta pronađena je „deponija“ nišana. Izvađeno je čak 47 nišana ili fragmenata nišana.¹⁹

Kalin hadži Alijina džamija

Prilikom početka radova na sređivanju Prešernovog parka od strane slovenačkih donatora u jesen 2004. godine, pronađen je dio slomljenog nišana. Sondažna arheološka istraživanja obavljena su u periodu od 1.09. - 17.09.2005. godine. Cilj ovih radova je bio da se utvrdi eventualno postojanje ostataka temelja ili zidova Kalin hadži Alijine džamije kao i harema uz nju.²⁰ Prostor predviđen za ove aktivnosti odnosio se na slobodno područje - park ispred dvije zgrade. Arheološkim istraživanjima ustanovljeni su arhitektonski elementi prilaza džamiji, sofa i osnova džamije sa munarom. Do ulaza u džamiju vodio je prilazni put formiran kao kaldrmisana staza. Ova staza je pravljen od oblutaka. Ulaz u trijem je bio popločan sa većim pločama izrađenim od miljevine. Prostor džamije je bio rasčlanjen na trijem i na prostor same džamije. Važan segment prilikom ovih istraživanja predstavlja otkrivanje ostataka osnove munare.²¹ Od pokretnih nalaza može se nabrojiti kamena plastika - nišani, sitni ulomci keramike, staklo,

¹⁸ Atmejdan se spominje kao stari gradski trg. Ime je dobio po hipodromu. Zvanični status parka dobija tek 1925. godine. Na zapadnom dijelu je bila Hadži Alija Bakrbabina džamija od 1544. godine. Uz džamiju je sagrađen i mekteb. Džamija je gorila 1697. a oko 1700. godine je ponovo izgrađena, nakon čega ponovo gori. Uz harem džamije hadži Ismail Misrija podiže medresu koja se sastojala od dershane i deset soba za učenike. Preko puta medrese i džamije Abdulah efendija Kantamirija je 1774. godine sagradio biblioteku. Već od 1850. godine džamija je u ruševnom stanju, a od 1878. godine je pretvorena u vojno skladište. Džamija je srušena 1895. a mezarje je ekshumirano 1939. godine. Do drugog svjetskog rata je postojala medresa i biblioteka.

¹⁹ Arheološka istraživanja i detaljne elaborate sa opisom toka istraživanja vodila i napisala M. Gavrilović maj 2004., juli 2005., novembar 2005., juni 2006.

²⁰ Kalin hadži Alijina džamija sagrađena je oko 1535. godine. Godine 1697. džamija gori. Rušenje ovog objekta desilo se 1947. godine. Uz rušenje džamije izvršena je i ekshumacija groblja.

²¹ M. Gavrilović 2006., 1 - 3.

željezo, ekseri, sjekira, kovani novac recentnije provenijencije i malter.²² U sadašnjem stepenu istraživanja ostalo je nejasno da li se mekteb nalazio na istočnoj ili zapadnoj strani džamije. Ovu činjenicu bi se moglo ustanoviti tek nastavkom arheoloških istraživanja.

Umjesto zaključka

Na prostoru Kantona Sarajevo u posljednjih 15 godina vršeno je više, uglavnom zaštitnih arheoloških istraživanja, koja su polučila i neke do sada nepoznate rezultate. Pored navedenog, dokazane su neke činjenice kao i tačne ubikacije pojedinih objekata za koje se do arheoloških istraživanja nije sa sigurnošću moglo ustvrditi tačno mjesto izgradnje. Ovo se prvenstveno odnosi na lokalitet Kalin hadži Alijine džamije, kao i kompleks na Atmejdanu.

Neki od arheoloških istraživanja nisu polučili očekivane rezultate. Lokaliteti na Marijin Dvoru i Gazi Isabegovoj tekiji na Bentbaši ostavili su otvorenim mogućnost da se nastave arheološka istraživanja, kako bi se došlo do egzaktnijih podataka o prošlosti uže gradske jezgre grada.

U ovom prilogu nisu detaljnije navedene ni aktivnosti koje su se odvijale tokom 2000. i 2001. godine na lokalitetu Šabići na planini Bjelašnici. Na navedenom lokalitetu izvršeno je istraživanje kao i revitalizacija srednjovjekovne nekropole stećaka koja je bila predmetom devastacije mirovnih snaga međunarodne zajednice. Isti su finansirali i ova istraživanja.²³

Kao rezultat kontakata načelnika općine Ilidža sa predstavnicima EUFORA, otpočeta je saradnja na realizaciji projekta „Ponovljena okolišna kvalifikacija lokaliteta Aqua S... na Ilidži kod Sarajeva“. Navedenim projektom cilj je bio najsuvremenijim metodama utvrditi eventualno postojanje do sada neistraženih ostataka antičkih arhitektonskih objekata na pomenutom lokalitetu.²⁴

Obzirom da su u toku arheološka istraživanja na još dva lokaliteta u gradu Sarajevu: Bijela Tabija i Tašlihan, ove aktivnosti nisu detaljnije pominjana u radu.²⁵

²² M. Gavrilović 2006., 4.

²³ Istraživanja je vodila mr. sc. Lidija Fekeža, a kao saradnici su učestvovali mr. sci. Mirsad Sijarić i doc. dr. Krešimir Filipec sa Filozofskog Fakulteta u Zagrebu. U toku 2001. revitalizaciju kompleksa vodila je L. Fekeža i M. Gavrilović.

²⁴ Ispred Zemaljskog muzeja u projektu je participirao mr. sci. Adnan Busuladžić. Sa talijanske strane projekat je organizirao i finansirao Politehnički univerzitet u Torinu pod vodstvom prof. dr. Paolo Mellano i prof. dr. Cezare Romeo.

²⁵ Lokalitet Bijela Tabija vode stručnjaci Zemaljskog muzeja BiH, mr. sci. Lidija Fekeža i mr. sci. Mirsad Sijarić. Arheološka istraživanja na navedenom lokalitetu započela su u 2006. godini. Istraživanja lokaliteta Tašlihan vode stručnjaci Muzeja Sarajeva Adnan Muftarević i Mirsad Avdić. Navedeni projekat započinje u 2007. godini.

LITERATURA:

- B. Čović „Od Butmira do Ilira“ Veselin Masleša, Sarajevo 1976.
- G. Čremošnik „Nalazi iz rimskog doba na Stupu kod Sarajeva“ Glasnik Zemaljskog Muzeja 1930., 211 - 225.
- F. Fiala „Nova predhistorijska naseobina kod Sarajeva“ Glasnik Zemaljskog Muzeja 1889., 92 - 93.
- F. Fiala „Predistorijski nalazi na Soukbunaru kod Sarajeva“ Glasnik Zemaljskog Muzeja 1890., 212 - 220.
- F. Fiala „Predistorijska istraživanja na Soukbunaru kod Sarajeva u godini 1891.“ Glasnik Zemaljskog Muzeja 1891., 424 - 431.
- F. Fiala „Jedna prehistorička naseobina na Debelom Brdu kraj Sarajeva“ Glasnik Zemaljskog Muzeja 1894., 107 - 140.
- F. Fiala „Izveštaj o prekopavanju na Debelom Brdu kod Sarajeva“ Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1896., 97 - 107.
- M. Gavrilović - S. Pudarić „Izveštaj sa iskopavanja na lokalitetu „Stara fabrika duhana“ Sarajevo“ 1997.
- M. Gavrilović „Izveštaj sa arheoloških istraživanja na lokalitetu Marijin Dvor - tvornica duhana“ 1998.
- M. Gavrilović „Izveštaj sa arheoloških istraživanja na lokalitetu Tašlihan. 1998.
- M. Gavrilović „Izveštaj sa arheoloških istraživanja na lokalitetu Marijih Dvor - Tvornica Duhana“ 1998.
- M. Gavrilović „Izveštaj sa arheoloških istraživanja lokaliteta Bentbaša - Gazi Isabegova tekija“ 1999.
- M. Gavrilović „Dvije predromaničke crkve iz okolice Sarajeva“ Hrvatska misao br. 11/12 1999., 113 - 120.
- M. Gavrilović „Sondažna arheološka istraživanja lokaliteta Atmejdan“ maj 2004.
- M. Gavrilović „Sistematska arheološka istraživanja lokaliteta Atmejdan faza II“ juli 2005.
- M. Gavrilović „Sondažna arheološka istraživanja lokaliteta Atmejdan faza III“ novembar 2005.
- M. Gavrilović „Sondažna arheološka istraživanja lokaliteta Atmejdan faza IV“ juni 2006.
- M. Gavrilović „Sondažna arheološka istraživanja harema Kalin hadži Alijine džamije 2005.“ april 2006.
- H. Kreševljaković „Hanovi i karavansaraji u BiH“ 1957.
- N. Miletić „Nekropola u selu Mihaljevići kod Rajlovca“ Glasnik Zemaljskog Muzeja XI 1956., 9 - 39.
- N. Miletić „Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca (Rezultati naknadnih istraživanja)“, Glasnik Zemaljskog Muzeja XV - XVI, 1960/61., 249 - 257.
- E. Pašalić „Rimsko naselje u Ilidži kod Sarajeva. Prvi prethodni izvještaj o iskopavanjima 1955. - 1958.“ Glasnik Zemaljskog Muzeja XIV, 1959., 113 - 136.
- V. Radimsky „Die neolitische Station von Butmir bei Sarajevo in Bosnien“ Wien, Herausgegeben von Bosnisch - Herzegovinischen Landesmuseum, 1895., 53 und Tfl. I - XX.
- L. Žeravica „Grobovi ispod stećaka na Pavlovcu kod Sarajeva“ Glasnik Zemaljskog Muzeja, n. s. A. 37, 1982., 179 - 205.